

Szlakiem dziedzictwa kulturowego

Przemyśl – Humenne

1 października 2010 r. podpisana została umowa pomiędzy miastami partnerskimi Przemyślem i Humennem na Słowacji dając impuls do tworzenia i realizacji wspólnych projektów. Na spotkaniach w Humennem i Przemyślu wspólnie wypracowana została koncepcja projektu pn. „Szlakiem dziedzictwa kulturowego Przemyśl – Humenne”. Szlaki eksponują potencjał turystyczny najciekawszych obiektów architektury obydwu miast. Folder zaprasza wszystkich turystów na spacer po Przemyślu i Humennem miast, które łączy wspólna historia, rozpoczynająca się od średniowiecznego transkarpaccyckiego szlaku handlowego biegnącego z Polski do Węgier. Ich położenie w pobliżu granic dawnych i obecnych państw powodowało, że miasta te zamieszkałe były przez różne narodowości i kultury. Wspólnie mieszkający Polacy, Słowacy, Węgrzy, Rusini, Ukraińcy i niegdyś znaczna społeczność Żydów tworzyła niezwykle bogaty tygiel języków, sztuki i kultury.

Turystyka i rekreacja odgrywa bardzo istotną rolę w dokumentach strategicznych obu miast. Dlatego niezwykle ważne są wszelkie inwestycje w infrastrukturę turystyczną i w oparciu o nią tworzenie atrakcyjnych produktów turystycznych. Bez zapewnienia wysokiej jakości usług nie uda się przyciągnąć i zatrzymać współczesnego wymagającego turysty. Projekt niewątpliwie przyczynia się do wzbogacenia oferty turystycznej obu miast i pozytywnie wpływać będzie na rozwój gospodarczy w sektorze turystyki.

Cele projektu są zbieżne z celami III osi priorytetowej Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska – Republika Słowacka. Projekt promuje inicjatywy lokalne w branży turystycznej i inicjuje realną współpracę pomiędzy partnerami z Polski i Słowacji. Wypracowany w ramach projektu model współpracy, zawiązane kontakty i metody komunikacji i zarządzania stanowiąc będą podstawę do realizacji kolejnych wspólnych projektów. Działania w sektorze turystyki i dziedzictwa kultury narodowej powodują wzmożony

ruch turystyczny. Pozwalają społecznością miast zaangażowanych w projekcie lepiej poznać historię i kulturę partnera.

Wnioskodawca projektu: Gmina Miejska Przemyśl

Partner projektu: Urząd Miasta Humenne

Całkowity koszt projektu - 40 245,00 EUR (100%)

- Kwota dofinansowania projektu ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego – 34 208,25 EUR (85 %)
- Kwota dofinansowania z rezerwy celowej budżetu państwa – 4 024,50 EUR (10 %)
- Wkład własny Gminy Miejskiej Przemyśl – 2 012,25 EUR (5 %)

Przemyski szlak spacerowy niebieski

Przebieg szlaku: Rynek Starego Miasta – archikatedra rzymskokatolicka – Zamek Kazimierzowski – Park Zamkowy – Wzgórze Trzech Krzyży – Zniesienie – ulica Tatarska – kościół karmelitanek – kościół karmelitów – ulica Władycze – ulica bp. Jana Śnigurskiego – archikatedra greckokatolicka – kościół franciszkanów – Rynek Starego Miasta.

- *Długość Szlaku: 3,5 km.*
- *Czas przejścia: 2 godziny.*
- *Szlak spacerowy jest oznakowany biało-niebieskimi kwadratami.*

Szlak ma swój początek i koniec w południowej pierzei unikalnego, pochyłego **Rynku Starego Miasta**.

Przemyski Rynek

Od średniowiecza jest to serce Przemyśla. Kamienice z charakterystycznymi podcieniami, skupione w trzech z czterech niegdyś istniejących pierzejach, mają XVI i XVII-wieczny rodowód. W kamienicy nr 9 we wschodniej pierzei Rynku ma swoją siedzibę Muzeum Historii Miasta Przemyśla z ciekawymi ekspozycjami poświęconymi tysiącletniej historii Przemyśla. Do 1812 roku w Rynku stał renesansowy XVI-wieczny ratusz. Tę niegdyś reprezentacyjną budowlę Przemyśla rozebrano podobnie jak zachodnią pierzeję Rynku na polecenie austriackich zaborców. Nie zachowała się także zabudowa części placu przed Urzędem Miejskim (Rynek 1) zniszczona w czerwcu 1941 roku podczas niemiecko-so-

wieckich walk o miasto. Podziemia pod siedzibą władz miasta zostały udostępnione do zwiedzania.

Szlak prowadzi w kierunku południowym, w górę krótkiej i wąskiej ulicy Aleksandra Fredry. Stąd skręca w prawo doprowadzając nas do **archikatedry rzymskokatolickiej**.

Archikatedra rzymskokatolicka

Jest to najstarsza zachowana świątynia Przemysła. Jej budowa rozpoczęła się w 1460 roku i trwała niemal sto lat. Gotyckie prezbiterium wzniesiono na zachowanych do naszych czasów relikwach romańskiej rotundy. W XVIII wieku katedra została przebudowana łącząc odtąd harmonijnie styl gotycki z barokowym. We wnętrzu świątyni znajduje się m.in. słynna figura Matki Bożej Jackowej, a także relikwie świętego biskupa Józefa Sebastiana Pelczara oraz błogosławionego księdza Jana Balickiego.

W otoczeniu archikatedry zwraca także uwagę od lewej XVI-wieczny dworek Orzechowskiego, pochodzący z tego samego wieku budynek dawnej szkoły katedralnej przed głównym wejściem do archikatedry (siedziba założonego w 1902 roku Muzeum Archidiecezjalnego), XVIII-wieczny pałac biskupów rzymskokatolickich oraz po prawej Wieża Katedralna wzniesiona w latach 1759-1764 i nadbudowana w 1907 roku do wysokości 71 metrów. Wieża ta jest charakterystycznym i chyba najbardziej rozpoznawalnym elementem w panoramie Przemysła. Piękne widoki z poziomu tarcz zegara możemy oglądać po pokonaniu 266 schodów. Mogą je również zobaczyć za pośrednictwem kamer osoby niepełnosprawne, które wyjadą windą na pierwszą kondygnację budowli.

Ulicą Zamkową podchodzimy na **Wzgórze Zamkowe** (265 m n.p.m.) położone, jak i cała opisywana trasa, na Pogórzu Przemyskim i wznoszące się 60 metrów nad doliną Sanu. Po lewej mijamy gmach Wyższego Seminarium Duchownego, którego początki sięgają 1687 roku. Okazały budynek rozbudowano w XIX wieku.

Dochodzimy do górującego nad miastem **Zamku Kazimierzowskiego**, wzniesionego po 1340 roku w stylu gotyckim na polecenie króla Kazimierza Wielkiego.

Zamek Kazimierzowski

Najstarszym zachowanym elementem gotyckiej budowli jest ostrołukowa brama wjazdowa. Obecny wygląd zamek zawdzięcza XVI i XVII-wiecznym przebudowom w stylu renesansowym oraz XX-wiecznym rekonstrukcjom. Zamek był siedzibą przemyskich kasztelanów i starostów. Podczas swoich podróży i wypraw wojennych zatrzymywali się w nim także polscy królowie. Na zamkowym dziedzińcu trzeba koniecznie obejrzeć relikty romańskiej rotundy z apsydą (świątyni chrześcijańskiej) i palatium (siedziby ówczesnych władz i załogi wojskowej) z czasów pierwszych Piastów. W swoich murach królewski zamek kryje m.in. salę teatralną założonego w 1869 roku Towarzystwa Dramatycznego im. Aleksandra Fredry, najstarszego w Polsce teatru amatorskiego. Z baszty zamkowej można obejrzeć panoramę Przemyśla. Na wzgórzu znajduje się także zabytkowa altana oraz ustawiony tam w 1891 roku głaz upamiętniający twórców Konstytucji 3 Maja.

Minąwszy punkt widokowy z panoramą doliny Sanu, schodzimy ze Wzgórza Zamkowego do **Parku Zamkowego** nazywanego także Miejskim, którego początki sięgają 1842 roku. Wcześniej cały ten teren nie był zadrzewiony ze względów obronnych. Drzewa i krzewy zaczęto tu sadzić w przemysłany sposób od 1890 roku po założeniu Towarzystwa Upiększania Miasta. Przemyski park jest uważany za jeden z najpiękniejszych parków miejskich w Polsce.

Szlak skręca tu w prawo i od razu w lewo w jedną z alejek. Po chwili mijamy po prawej obelisk z popiersiem Tadeusza Kościuszki. Idąc dalej wyznakowaną alejką skręcamy przy jej końcu w prawo, a po chwili w lewo, mijając próg niewielkiej, niegdyś bardzo popularnej, a obecnie nie użytkowanej skoczni narciarskiej. Podążamy dalej alejką,

mijając altankę i dochodząc do ceglanej **Bramy Sanockiej Górnej** wybudowanej w latach 80-tych XIX wieku. Wchodzi ona w skład istotnego fragmentu fortyfikacji pierścienia wewnętrznego Twierdzy Przemyśl łączącego Bramę Sanocką Dolną z fortem XVIc „Trzy Krzyże”. Przed nami dawniej pozbawione drzew **Wzgórze Trzech Krzyży** (289 m n.p.m.), na którym niektórzy badacze lokalizują wczesnośredniowieczny gród obronny i gdzie również zobaczymy elementy XIX-wiecznych fortyfikacji. Znaki szlaku skręcają z alejki w lewo ku zachowanym fragmentom **fortu XVIc „Trzy Krzyże”**.

Fort XVIc „Trzy Krzyże”

Zobaczymy tu po lewej ceglany blokhauz broniący podejścia do mijanej przez nas bramy. Na terenie fortu zachowały się także m.in.: przelotnia, mur ze strzelnicami, brama wjazdowa ze stalowymi wrotami oraz wały. Przed blokhauzem szlak skręca w prawo w ścieżkę biegnącą wałem ziemnym. Na rozstaju ścieżek skręcamy w prawo. Po chwili wchodzimy na widokowy kopiec zwieńczony trzema krzyżami. Roztacza się z niego panorama północno-wschodnich krańców Pogórza Przemyskiego z usytuowaną na stokach zabudową Krzemieńca, Kruhela Małego, Kruhela Wielkiego i Prałkowiec. W głębi widzimy zalesioną Górę Prałkowską (358 m n.p.m.) z fortem VII „Prałkowce”. Po prawej, w dolinie Sanu zobaczymy Tarnawce, Wapowce, Kuńkowce i Ostrów oraz wschodni kraniec Pogórza Dynowskiego z Karczmarową (408 m n.p.m.).

Po zejściu z kopca podchodzimy kilkaset metrów ścieżką wzdłuż wału z szańcem „Krzemieniec” łączącego mijany wcześniej fort z górującym nad miastem fortem XVI „Zniesienie”. Po prawej mijamy stok narciarski z czynnym cały rok wyciągiem krzeselkowym i torem saneczkowym.

Widok ze Zniesienia

Wychodzimy na kulminację **Zniesienia** (353 m n.p.m.), którego nazwa wywodzi się według starych przekazów od pokonania „zniesienia” w tym miejscu atakujących Przemysław Tatarów. Zniesienie jest najdalej wysuniętą na wschód częścią Pogórza Przemyskiego i całych Karpat Zachodnich. Przed nami maszt wieży telewizyjnej z 1962 roku.

Szlak skręca w tym miejscu co prawda z powrotem w dół, ale warto podejść nieco dalej bez znaków ulicą Przemysława. Po lewej roztacza się ładna panorama Przemysława i fragmentów Pogórza Dynowskiego, a także Podgórze Rzeszowskiego i Doliny Dolnego Sanu w Kotlinie Sandomierskiej. Przy sprzyjających warunkach atmosferycznych widać stąd miejscowości oddalone o kilkadziesiąt kilometrów. Po prawej zobaczymy dominujący nad miastem **fort XVI „Zniesienie”**. Jego początki sięgają 1854 roku, kiedy to wybudowano tu ziemno-drewniany szaniec. W obecnym kształcie fort powstał po 1878 roku jako nietypowe dzieło obronne składające się z trzech połączonych szaniców i umożliwiające obronę okrężną. Na terenie fortu zachowały się otoczone fosą wały, fragmenty wysadzonego magazynu amunicji oraz schrony pogotowia w poprzecznicach. Tuż obok fortu zwraca uwagę **Krzyż Zawierzenia** z 2000 roku ustawiony dla upamiętnienia jubileuszu dwóch tysięcy lat chrześcijaństwa oraz zawierzenia miasta Przemysława Bożemu Miłosierdziu. Wybrukowanym chodnikiem dojdziemy stąd do tajemniczego **Kopca Tatarskiego** (352 m n.p.m.), usypanego według legendy na mogile poległego w walce chana Tatarów.

Kopiec Tatarski

Co najmniej już w XVI wieku na kopcu stała kaplica św. Leonarda spalona przez Tatarów w 1623 roku. Kopic na pewno służył od wielu wieków jako ważny punkt obserwacyjny w systemie obronnym ziemi przemyskiej. Roztacza się z niego imponująca i daleka panorama niektórych dzielnic Przemysła, Kotliny Sandomierskiej, Płaskowyżu Sańsko-Dniestrzańskiego (Płaskowyżu Mościskiego i Bramy Przemyskiej), Gór Sanocko-Turczańskich i Pogórza Przemyskiego. Przy sprzyjającej widoczności można stąd dostrzec także m.in. położone za doliną Dniestru i oddalone o ponad 50 kilometrów wierzchołki Beskidów Brzeżnych w Karpatach Wschodnich.

Czas jednak wrócić na szlak spacerowy. Schodzimy początkowo wąską ulicą Tatarską. Ten rejon miasta nazywano dawniej Cebulanką. Widząc przed sobą wieże kościołów przemyskiej starówki i dolinę Sanu mijamy niewysoką zabudowę dzielnicy Podgórze. Dochodzimy do ceglanego muru, wznoszącego się miejscami na 9 metrów, za którym skrywa się neogotycki **kościół i klasztor karmelitanek bosych** z lat 1899-1900. Schodzimy ulicą Tatarską wzdłuż muru do głównej bramy wejściowej do kościoła. Wnętrze tej niewielkiej, lecz najwyżej położonej świątyni na starówce, można zobaczyć podczas niedzielnych mszy świętych lub po wcześniejszym uzgodnieniu z siostrami zakonnymi.

Schodząc nieco niżej niepostrzeżenie wchodzimy na Stare Miasto, bronione niegdyś przez mury, wały i fortyfikacje ziemne. W tej części miasta stała niegdyś wzniesiona w XVII wieku Baszta Krawiecka. Kilkadziesiąt metrów poniżej bramy do kościoła karmelitanek skręcamy w prawo by po chwili dojść do XVII-wiecznego **kościół i klasztoru karmelitów**.

Świątynię ufundował dla karmelitów ówczesny właściciel pobliskiego Krasiczyna, jeden z największych magnatów Rzeczypospolitej Marcin Krasicki. Pod koniec XVIII wieku zaborcy usunęli karmelitów z ich kościoła i klasztoru przekazując je grekokatolikom. Ci zmienili wygląd kościoła zamieniając go na swoją katedrę, przebudowali także klasztor. Po odzyskaniu po II wojnie światowej kościoła, a potem także klasztoru, karmelici przywrócili mu w ostatnich latach pierwotny wygląd. Wnętrze tego jednego z najpiękniejszych kościołów barokowych w Polsce zachwyca bogactwem wystroju.

Kościół karmelitów

Wychodząc z kościoła skręcamy w prawo idąc wzdłuż klasztornej muru. Opuszczając na chwilę szlak i skręcając w krótką ulicę Komisji Edukacji Narodowej zobaczymy przy ulicy Basztowej, przed gmachem dawnego seminarium grekokatolickiego z 1912 roku, zachowane fragmenty XVI i XVII-wiecznych **murów miejskich Przemyśla**. Nie zachowała się niestety żadna z 3 bram wjazdowych do miasta i 9 baszt rozebranych na polecenie Austriaków pod koniec XVIII wieku. Szlak prowadzi jednak dalej prosto w dół ulicy Władycze. Dojdziemy nią do placu Niepodległości. Góruje nad nim późnobarokowa, 38-metrowa **Wieża Zegarowa** wzniesiona w XVIII wieku jako dzwonnica planowanej, ale nigdy nie wybudowanej katedry grekokatolickiej.

Wieża Zegarowa

Wieża służyła przez 123 lata jako strażnica ogniowa i punkt obserwacyjny. Z jej szczytu strażacy wygrywali dawniej co godzinę hejnał Przemyśla. Od 2001 roku wieża jest siedzibą unikatowego Muzeum

Dzwonów i Fajek. Z udostępnionego tarasu widokowego roztacza się ładna panorama przemyskiej starówki. W 2007 roku na placu Niepodległości ustawiono pomnik Ojca Świętego Jana Pawła II, a obok Wieży Zegarowej wybudowano fontannę.

U góry placu Niepodległości szlak skręca w ulicę bp. Jana Śnigurskiego, zakończoną placem Tadeusza Czackiego. Zobaczymy przy nim dawny XIX-wieczny pałac biskupów greckokatolickich oraz **archikatedrę greckokatolicką**.

Archikatedra greckokatolicka

Barokową świątynię wzniesiono w XVII wieku jako kościół jezuitów. W XX wieku pełniła ona rolę kościoła garnizonowego. W 1991 roku, podczas wizyty w Przemyślu, papież Jan Paweł II przekazał kościół grekokatolikom na ich katedrę. Grekokatolicy przystosowali wnętrze kościoła do potrzeb obrządku wschodniego, umieszczając w nim m.in. zabytkowy XVII-wieczny ikonostas z cerkwi w Lubaczowie. Przy archikatedrze zobaczymy współczesną

dzwonnice, a za nią XVII-wieczny budynek dawnego kolegium jezuitskiego.

Przed schodami prowadzącymi do archikatedry greckokatolickiej szlak skręca w prawo w wąską ulicę Adama Asnyka. Po prawej przechodzimy obok XVIII-wiecznego **kościół franciszkanów**, wybudowany na miejscu starszej, gotyckiej świątyni tego zakonu. Wnętrze kościoła w stylu rokoka zwraca uwagę bogactwem wystroju, rzeźb i fresków. Szlak skręca tu w lewo dochodząc ponownie do Rynku.

Przemyski szlak spacerowy czerwony

Przebieg szlaku: Plac Orłąt Przemyskich – plac Konstytucji 3 Maja – ulica Grunwaldzka – cerkiew bazylianów – ulica Salezjańska – kościół salezjanów – ulica Zygmunta Noskowskiego – ulica Walerego Wróblewskiego – Cmentarz Zasański z kwaterą żołnierzy austro-węgierskich – ulica Bolesława Śmiałego – ulica Marcina Bielskiego – ulica Ignacego Paderewskiego – Lipowica – ulica Armii Krajowej – Budy Wielkie – ulica ppłk Kazimierza Gurbiela – ulica Bolesława Chrobrego – Winna Góra – ulica Stanisława Żółkiewskiego – ulica Szwoleżerska – ulica św. Brata Alberta – ulica 22 Stycznia – plac Orłąt Przemyskich.

- *Długość szlaku: 9 kilometrów.*
- *Czas przejścia: 3 godziny.*
- *Szlak spacerowy jest oznakowany biało-czerwonymi kwadratami.*

Szlak ma swój początek i koniec na placu Orłąt Przemyskich w dzielnicy Zasanie. Ze Starego Miasta dotrzemy tam przechodząc Mostem Orłąt Przemyskich nad Sanem. To najdłuższa i najważniejsza rzeka całego regionu. San wypływa z Bieszczadów by po pokonaniu 443 kilometrów zasilić swoimi wodami Wisłę. Od źródeł aż do Przemysła San ma charakter rzeki górskiej. Mijając Przemysł jest już rzeką niziną. Dawniej wody Sanu były znacznie zasobniejsze niż obecnie. W połowie XIX wieku przez Przemysł mógł przepłynąć statek parowy „Kraków”, a na początku XX wieku pływały tu spore łodzie motorowe.

Schodząc z mostu zobaczymy po lewej **pomnik Orłąt Przemyskich** poświęcony pamięci najmłodszych przemysłan poległych w 1918 roku w walkach polsko-ukraińskich podczas obrony miasta przed Ukraińcami.

Z placu Orłąt Przemyskich przechodzimy na znajdujący się po prawej sąsiedni plac Konstytucji 3 Maja. Po jego prawej stronie zobaczymy założone w XVII wieku **opactwo benedyktynek**, najstarszy zabytek Zasania. Po zniszczeniach w wyniku najazdów

Pomnik Orłąt Przemyskich

opactwo zostało ufortyfikowane murem z czterema basztami. Obecny późnobarokowy kościół wybudowano w latach 1768-1777. Znaczna część klasztornych zabudowań została spalona 24 czerwca 1941 roku podczas walk niemiecko-sowieckich o Przemyśl, a następnie rozebrana. Nad placem Konstytucji 3 Maja dominuje secesyjna kamienica z 1912 roku. Do 1940 roku na środku placu stał wspomniany wcześniej pomnik Orląt Przemyskich zniszczony za przyzwoleniem Niemców przez nacjonalistów ukraińskich. Monument odbudowano w 1994 roku, ale już na sąsiednim placu Orląt Przemyskich. Skręcamy w lewo w ulicę Grunwaldzką zabudowaną kolejnymi secesyjnymi kamienicami z przełomu XIX i XX wieku. Od wieków biegł tędy popularny gościniec przez Karpaty na Węgry, stąd do 1910 roku ulica nazywała się Węgierska. Przy niewielkim placu Unii Brzeskiej zobaczymy w głębi opuszczony budynek synagogi z 1895 roku.

Dochodzimy do skrzyżowania, nad którym dominuje charakterystyczna sylwetka **cerkwi greckokatolickiej bazylianów** z 1935 roku. W czasach PRL-u w cerkwi i przylegającym do niej klasztorze mieściło się Archiwum Państwowe. W latach 90-tych XX wieku bazylianie powrócili do cerkwi i klasztoru przywracając dawny układ wnętrza. Skręcamy w prawo w wąską ulicę Salezjańską, która po chwili doprowadzi nas do neogotyckiego **kościółka salezjanów**.

Kościół salezjanów

Jego budowa rozpoczęła się w 1912 roku, lecz prace przerwała I wojna światowa. Kontynuowano je w latach 1922-1925 wznosząc charakterystyczną 62-metrową wieżę przypominającą wyższą wieżę kościoła Mariackiego w Krakowie. Warto zobaczyć stylowe wnętrza świątyni, w której są przechowywane relikwie błogosławionego ks. Augusta Czartoryskiego (1858-1893).

Minąwszy kościół salezjanów szlak skręca z ulicy św. Jana Nepomucena w lewo

w ulicę Zygmunta Noskowskiego. Po jej prawej stronie zobaczymy za ceglany murem kompleks budynków koszarowych cesarsko-królewskiego 10. Batalionu Pionierów z 1896 roku. Dawne austriackie koszary użytkuje od wielu lat Wojsko Polskie. Idziemy dalej prosto wznoszącą się ulicą Walerego Wróblewskiego dochodząc do **cmentarza zasańskiego**.

Przy ulicy Bolesława Śmiałego nie sposób nie zauważyć krzyża wykonanego w 1916 roku z pręseł wysadzonego mostu na Sanie. Góruje on nad cmentarzem żołnierzy austro-węgierskich poległych podczas I wojny światowej w walkach o Twierdzę Przemysł. W pobliżu kaplicy cmentarnej z 1916 roku znajdują się także m.in. mogiły żołnierzy Wojska Polskiego poległych we wrześniu 1939 roku, w walkach z Ukraińską Powstańczą Armią oraz groby żołnierzy Armii Krajowej.

Cmentarz żołnierzy austro-węgierskich

Przed bramą cmentarza skręcamy w lewo idąc w górę wzdłuż ogrodzenia. Za parkingiem skręcamy w prawo w drogę gruntową prowadzącą prosto coraz wyżej przez ogródki działkowe. Na kulminacji dochodzimy do ulicy Marcina Bielskiego. Za nami panorama Przemysła i wzgórz Płaskowyzu Mościskiego z fortami pierścienia zewnętrznego przemyskiej twierdzy. Natomiast przed sobą zobaczymy po lewej stronie prochownię „Na Ostrowiu”, wchodzącą w skład pierścienia wewnętrznego. Znajdował się tutaj magazyn amunicji. Szlak skręca tu w prawo biegnąc dalej ulicą Bielskiego. Po jej lewej stronie będzie nam towarzyszył wał forteczny. Nieco dalej mijamy pozostałości szańca XVIIIa „Strzelnica” z lat 80-tych XIX wieku. Dalej szlak opuszcza ulicę Bielskiego skręcając w prawo do Lasku Kazanowskiego. Po chwili wychodzimy z niego na ulicę Paderewskiego, gdzie skręcamy w lewo. Spotykamy tu zielony szlak turystyczny z Przemysła do Bachorza. Dochodzimy do skrzyżowania ulic w dzielnicy Lipowica. Szlak zielony skręca w lewo, natomiast nasz szlak spacerowy biegnie wznosząc się po prawej ulicą Armii Krajowej. Po przejściu kolejnych kilkuset metrów zobaczymy po lewej obelisk poświęcony ofiarom hitleryzmu, m.in. żołnierzom Armii Krajowej oraz więźniom gestapo i zakładnikom rozstrzelanym przez Niemców podczas okupacji na terenie znajdującego się w głębi po lewej jednowałowego, artyleryjskiego fortu XVIII „Lipowica” zlokalizowanego na wysokości 344 m n.p.m. Pierwsze fortyfikacje powstały w tym miejscu po 1854 roku, a w latach 80-tych XIX wieku zostały one gruntownie przebudowane. Fort został uszkodzony w dniu poddania twierdzy, a w latach 20-tych XX wieku częściowo rozebrany. Zachowały się m.in. wały ziemne z poprzecznicami

mi i zrujnowanymi schronami pogotowia oraz stanowiskami artylerii.

Szlak skręca następnie z ulicy Armii Krajowej w prawo do Parku Zasańskiego, pozostałości rozciągającego się dawniej na północny zachód od Przemyśla Lasu na Budach. Szlak prowadzi dalej alejkami, by po kilkuset metrach wyjść ponownie na wspomnianą wcześniej ulicę. Po jej lewej stronie mijamy szaniec XVIIIc „Las”. Schodzimy do skrzyżowania z ulicą Krakowską. W tym miejscu stała dawniej XIX-wieczna brama forteczna strzegąca wjazdu do miasta od północy. Przechodzimy ruchliwą ulicę przejściem dla pieszych i wchodzimy wprost na ulicę ppłk Kazimierza Gurbiela, przemyslanina zdobywcy Monte Cassino. Po lewej znajduje się dzielnica Budy Wielkie, po prawej Budy Małe. Przy skrzyżowaniu ulic obok nowego kościoła i wieży ciśnień zobaczymy obelisk „Pax Vobis” (Pokój Wam) poświęcony żołnierzom wszystkich armii i narodowości uczestniczącym w walkach o Twierdzę Przemyśl. W tym miejscu istniał zniwelowany szaniec XIXa „Buda”.

Na skrzyżowaniu skręcamy w prawo w ulicę Bolesława Chrobrego. Dojdziemy nią wzdłuż zachowanego miejscami po lewej stronie ziemnego wału do **fortu XIX Winna Góra** (278 m n.p.m.). Na jego terenie znajduje się rezerwat

Widok z Winnej Góry

florystyczny „Jamy” ze stanowiskiem rzadkiego w naszym kraju lnu austriackiego.

Fragment fortu XIX „Winna Góra”

W latach 1854-1855 Austriacy wybudowali tu obronny szaniec artyleryjski. W latach 80-tych XIX wieku na miejscu szanica powstał jednowałowy fort XIX Winna Góra. Podobnie jak inne dzieła obronne został on w 1915 roku wysadzony, a następnie częściowo rozebrany. Zachował się m.in. wał z poprzecznicami i schronami pogotowia oraz nasyp kryjący koszary.

Winna Góra jest najdalej wysuniętym na wschód fragmentem Pogórza Dynowskiego. Już co najmniej w XV wieku, a być może nawet w czasach pierwszych Piastów, na południowym stoku Winnej Góry znajdowały się winnice. Szlak skręca w lewo w ulicę Żółkiewskiego, warto jednak podejść jeszcze kilkadziesiąt metrów do punktu widokowego przed fortem. Roztacza się z niego jedna z najładniejszych panoram Przemyśla. Zobaczymy stąd całe Zasanie, wschodnią część miasta, Śródmieście, Stare Miasto na stoku Zniesienia, dalej wzgórze Kruhel i Wapielnicę. Po lewej zobaczymy w głębi grzbiet Płaskowyżu Mościskiego z kilkoma fortami pierścienia zewnętrznego, dalej Bramę Przemyską i wzgórze Optyń. W oddali widać także Góry Sanocko-Turczańskie w Karpatach Wschodnich z sylwetką Łysej Góry nad Chyrowem i Starą Solą, a przy wyjątkowo dobrej widoczności także dalsze szczyty.

Ulicą Żółkiewskiego idziemy obok wybudowanych w latach 1924-1927 willi dawnego osiedla oficerskiego. Następnie skręcamy w prawo schodząc uliczką Szwoleżerską, która doprowadzi nas do ulicy Bolesława Chrobrego. Schodzimy coraz niżej skracając trasę biegnącą także chodnikiem pomiędzy domami. U podnóża Winnej Góry szlak skręca w lewo na ulicę Brodzińskiego. Przechodzimy pod niewielkim wiaduktem linii kolejowej z 1859 roku i przy końcu ulicy skręcamy w prawo, a po chwili od razu w lewo w ulicę św. Brata Alberta. Po prawej mijamy za murem budynku dawnego szpitala powszechnego z lat 1904-1906. Dochodzimy do ceglanego budynku domu zakonnego i schroniska albertynów z 1905 roku. Następnie skręcamy w lewo w dróżkę, która doprowadzi nas do ścieżki biegnącej nadbrzeżem Sanu. Skręcamy tu w prawo idąc aż do Mostu Ryszarda Siwca. Przechodzimy pod mostem dochodząc do ulicy 22 Stycznia. Po lewej mijamy charakterystyczny budynek w stylu zakopiańskim z lat 20-tych XX wieku, siedzibę Klubu Sportowego „Czuwaj”. Następnie przechodzimy pod **mostem kolejowym** z 1891 roku. Potężna konstrukcja została wysadzona w dniu poddania Twierdzy Przemyśl Rosjanom 22 marca 1915 roku. Rok później zamontowano nowe przęsła środkowe zastępując zniszczone elementy. Most kolejowy odegrał bardzo ważną rolę podczas polsko-ukraińskich walk o miasto w listopadzie 1918 roku, a także podczas II wojny światowej. Idziemy dalej bulwarem nad Sanem i przechodzimy pod Mostem Orłąt Przemyskich. Jesteśmy ponownie na placu Orłąt Przemyskich, gdzie szlak dobiega końca.

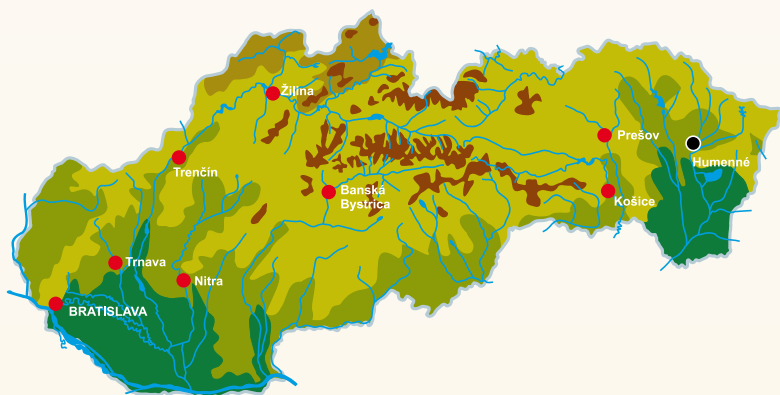
Tekst i fotografie: Dariusz Hop

Szlak spacerowy w Humennem

Miasto Humenne leży w dolinie rzeki Laborec na styku Pogórza Ondawskiego i Przedgórze Beskidzkiego na wysokości 157 m n.p.m. Liczy 35 500 obywateli. Stanowi ważny węzeł kolejowy i drogowy, jest ośrodkiem przemysłu, handlu, szkolnictwa i usług.

Humenne pod względem populacji i architektury jest młodym i nowoczesnym miastem, świadczy o tym między innymi niedawno odrestaurowana strefa ruchu pieszego z Fontanną Miłości, Potokiem Czasu i podium na występy artystyczne.

Pierwsza wzmianka o Humennem datowana jest na 1317 r. i związana jest ze znamienitym rodem szlacheckim Drughetów. W roku 1610 powstał najważniejszy zabytek miasta – renesansowy zamek (zabytek kultury narodowej), który do dziś stanowi symbol miasta. Obecnie mieści się w nim muzeum, odbywają się także imprezy kulturalne. Zamek prezentuje stałe ekspozycje historyczne i przyrodnicze miasta i okolicy oraz wystawy dzieł sztuki. Można tu także obejrzeć jedyną na Słowacji stałą wystawę na temat dziejów Romów. Zamek otacza Park Pokoju, który stanowi zabytek kultury narodowej. Część muzeum stanowi także wystawa architektury ludowej – skansen 15 obiektów drewnianych, który poza budownictwem mieszkalnym dokumentuje także różne rodzaje rzemiosł. Innym cennym zabytkiem kultury narodowej jest gotycki kościół rzymskokatolicki z końca XIV w. i początku XV w. oraz klasztor franciszkanów.

Sieć placówek kulturalnych miasta tworzy Miejski Ośrodek Kultury (z amfiteatrem plenerowym), Wihorlacki Ośrodek Oświatowy, Muzeum Wihorlackie, Wihorlackie Planetarium. Do regularnie organizowanych przez miasto imprez należą: Humennska Wiosna Muzyczna, Humennski Jarmark, Dzień Muzeów, Święto Miasta, Jesienny Cykl Koncertów, Humennskie Targi Bożonarodzeniowe. Humenne jest miejscem urodzenia znanych osób, jak np. Mikuláš Klimčák – malarz akademicki, Štefan Babjak – śpiewak operowy, Peter Breiner – kompozytor, pianista, dr nauk filozoficznych, Peter Gossanyi – redaktor, karykaturzysta.

Zaplecze wypoczynkowe miasta stanowi podmiejska strefa wypoczynkowa położona nad rzeką Laborec, popularne są wycieczki za miasto – do ruin zamków Brekov i Jasenov, w rejon turystyczny Hubková, do podmiejskiego rezerwatu przyrody „Humennski Sokół” z rzadkimi gatunkami flory i fauny. W mieście działają kluby sportowe i stowarzyszenia społeczne, które przyczyniają się do rozwoju sportów zespołowych i indywidualnych. Mieszkańcy mogą korzystać z następujących obiektów sportowych: stadionu zimowego, hali sportowej, krytego i otwartego basenu, stadionu piłki nożnej, którymi zarządza miejska organizacja pożytku publicznego – Zarząd Obiektów Sportowych i Rekreacyjnych w Humennem. Miasto oferuje także korty tenisowe i możliwość uprawiania kajakarstwa na rzece Laborec.

Szlak spacerowy w Humennem

Przebieg trasy: Dworzec autobusowy - rzeźba dobrego wojaka Szwejka - ulica Nemocničná – kalwaria z kościołem Marii Panny Siedmiobolesnej – ulica Mierová – ulica Petrušovského – ulica J. Kráľa – cmentarze wojenne – ulica Brestovská – gotycki kościół rzymskokatolicki – ulica Mierová – zamek renesansowy – skansen - ulica - Gorkého – centrum miasta – Fontanna Miłości - rzeźba św. Jana Nepomucena – ulica Ševčenkova – ulica Laborecká - ulica Štefánikova – ulica Chemlonská – kompleks sportowy – ulica Štefániková - ulica Laborecká – ulica Ševčenkova - ulica Staničná – dworzec autobusowy

- długość trasy: 4,0 km
- czas trwania: 2,30 h
- Trasa oznakowana jest kolorem niebiesko-żółtym.

1. Pomnik dobrego wojaka Szwejka

Literacka postać stworzona przez czeskiego pisarza Jaroslava Haška – dobry wojak Szwejk – przemierzyła przez niecałe sto lat swego istnienia niemal cały świat. W drogę tę wysłał Szwejka jego autor, który przebył ją sam jako żołnierz c.k. armii Austro-Węgier. Szwejk do niedawna nie miał na całym świecie żadnego pomnika, który przypominałby jego sławną kampanię wojenną. Od 6 października 2000 r. na stacji kolejowej w Humennem znajduje się rzeźba dobrego wojaka Szwejka. Z dobrotliwym uśmiechem i nieodłączną fajką stoi przy studni, z której podczas jego pamiętnej wizyty w Humennem na początku XX w. ciekła „wyśmienita żelazista woda”. Autorem rzeźby jest humenski rzeźbiarz Jaroslav Drotár.

2. Kalwaria z kościołem Marii Panny Siedmiobolesnej – zabytek kultury narodowej

Kalwaria z kapliczkami drogi krzyżowej jest miejscem rzymskokatolickich obrzędów odbywających się z okazji świąt kościelnych. Jednonawowy neoklasycystyczny kościółek z prezbiterium i dostawioną wieżą został wybudowany w roku 1891. Fasadę kościoła zdobią lizeny. Zewnętrzne sanktuarium jest dziełem humenńskiego rzeźbiarza Jarosława Drotára.

3. Cmentarze wojenne

Na terenie cmentarza komunalnego znajdują się dwa cmentarze wojenne:

- **Zabytkowy cmentarz – polegli żołnierze Armii Czerwonej** – zabytek kultury narodowej. Są tu pochowani przeważnie rosyjscy i ukraińscy żołnierze polegli w II wojnie światowej w walkach toczących się w pobliżu Humenego, ale także żołnierze innych narodowości. Łącznie na cmentarzu tym spoczywa 174 żołnierzy i oficerów, którzy polegli w latach 1944–1945. Pośrodku cmentarza umieszczono pomnik w kształcie kamiennej mogiły podpartej od południowej strony smukłym filarem. Zbudowano go w roku 1945 wg projektu kapitana Kniazewa. Na terenie zabytkowego cmentarza znajduje się grób Jemelianow (zabytek kultury narodowej)
- **Cmentarz niemiecki**
Oprócz żołnierzy niemieckich pochowani są tu także żołnierze innych narodowości, którzy polegli pod Humen-

nem w czasie I i II wojny światowej. Według dostępnej dokumentacji spoczywa tu 1248 żołnierzy. Odrestaurowany cmentarz został poświęcony 17 sierpnia 1944 r. Jego architektem był inż. Fritz Döbler z Monachium.

4. **Gotycki kościół rzymskokatolicki** – zabytek kultury narodowej

Najstarszym zabytkiem architektonicznym w Humennem jest gotycki kościół rzymskokatolicki pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Kościół związany był początkowo z budynkiem klasztoru Franciszkanów (dziś kancelaria parafialna). Jego wnętrze było dwukrotnie przebudowywane – w XVIII w. i na początku XX w. w stylu

neogotyckim. Część wyposażenia stanowią okna witrażowe wykonane przez malarza akademickiego Mikuláša Klimčáka, który pochodził z Humennego i był jego honorowym obywatelem. W kościele umieszczone są szczątki cielesne św. Bonifacego.

5. Renesansowy zamek – zabytek kultury narodowej

Najcenniejszy zabytek historyczny i dominanta miasta pochodzi z XIV w. Także dziś zamek stanowi symbol miasta. Znajduje się w nim muzeum, jest też miejscem imprez kulturalnych. Jego budowę na miejscu spalonego dworu szlacheckiego zlecił bogaty ród magnacki Drughetów; trwała od 1619 do 1641 r. Dziś zamek jest czteroskrzydłowym piętrowym budynkiem z centralnym dziedzińcem i półokrągłymi arkadami na parterze i piętrze dziedzińca. Od zewnątrz zabezpieczały go potężne czworokątne wieże narożne. Pierwotnie zwieńczony był attyką.

Zamek był kilkakrotnie przebudowywany. Od strony południowej dobudowano duży ryzalit o falistej barokowej linii. W XVIII i XIX w. poważnym zmianom poddano wnętrze zamku. Obecnie większa część zamku pełni funkcję muzeum regionalnego. Znajduje się tu ekspozycja historii sztuki, przyrodnicza, galeria pochodzącego z Humennego artysty narodowego Oresta Dubaya, stała wystawa dziejów kultury rzymskiej oraz wystawy czasowe.

Zamek otoczony jest **Parkiem Pokoju** – zabytkiem kultury narodowej. Rośnie w nim cenne drzewo **gingko**, które znajduje się na liście drzew chronionych.

6. Skansen – wystawa architektury ludowej

Stanowi część muzeum, liczy 15 obiektów drewnianych. Wystawa została udostępniona zwiedzającym w roku 1985. Oprócz tradycyjnego budownictwa mieszkalnego regionu skansen dokumentuje także różne rodzaje rzemiosł. Klejnotem skansenu jest drewniana cerkiew św. Michała

Archaniola z roku 1764 z barokowym ikonostasem, pochodząca ze wsi Nová Sedlica. Pierwotnie kościół został wybudowany bez użycia jednego gwoźdźca. Cerkiew ma budowę trójdzielną: poligonalne prezbiterium, kwadratową nawę i tzw. babiniec. Należy do zabytków kultury narodowej na Słowacji. Obiekty zgromadzone w skansenie są charakterystyczne dla budownictwa regionu wschodniokarpacciego, w którym głównym budulcem było drewno, glina, kamień i słoma.

7. Centrum miasta – odrestaurowana strefa ruchu pieszo

Renowacja została ukończona w sierpniu 2001 r. Dominantę stanowi fontanna dźwiękowo-światlna znajdująca się pośrodku placu Wolności [Namestie Slobody], zwana Fontanną Miłości. W północnej części dominuje strumień wody z nocnym oświetleniem o symbolicznej nazwie Potok Czasu, przy którym umieszczono popiersie gen. M. R. Štefánika. Plac został wybrukowany naturalnym kamieniem i brukiem zamkowym. Prowadzi przez niego oświetlona ścieżka rowerowa, a jego charakter oprócz wysokiej zieleni i nowych nasadzeń niskiej zieleni podkreślają także eleganc-

kie elementy drobnej architektury i mnóstwo ławeczek zachęcających, aby na nich usiąść i odpocząć.

8. Fontanna Miłości

Jest częścią odrestaurowanej strefy ruchu pieszego. To fontanna dźwiękowo-świetlna usytuowana w centrum placu. Od wiosny do jesieni regularnie rozbrzmiewa, a wieczorami rozświetla się. W jej pobliżu znajduje się podium, na którym odbywają się występy zespołów artystycznych i niezależne koncerty w ramach Lata Kulturalnego.

9. Rzeźba św. Jana Nepomucena

Święty Jan Nepomucen dzięki jezuickim misjom zyskał wielką sławę na całym świecie. Czczony jest jako męczennik tajemnicy spowiedzi i patron chroniący od klęsk żywiołowych i powodzi. Jego wyobrażenie możemy znaleźć w wielu miejscach, przede wszystkim na mostach. Żył w XIV w., był wikariuszem generalnym arcybiskupa Pragi Jana z Jenztejna, bronił zawzięcie praw Kościoła przed

królem Waławem IV. Został zamordowany i wrzucony do Wełtawy z mostu Karola. Inna wersja legendy mówi, że nie chciał zdradzić tajemnicy spowiedzi królowej. Jan Nepomucen przedstawiany jest w chrześcijańskiej ikonografii jako kanonik – ubrany jest w albę, rókietę (rodzaj komży o wąskich rękawach, z kolorową, najczęściej fioletową podszewką), mantolet (krótką pelerynę nakładaną na komżę) i biret. Jego aureolę uzupełnia zawsze pięć gwiazd, w rękę trzyma krzyż i gałązkę palmową, czasem także modlitewnik. Pierwotna rzeźba św. Jana Nepomucena w Humennem była drewniana i polichromowana. Stała w górnej części placu na mostku przez Kudłowski Potok. Kamienna rzeźba powstała w latach 20. XX. w., a jej autorem był rzeźbiarz Ihrický.

10. Kompleks sportowy

Mieszkańcy miasta mogą korzystać z obiektów sportowych zlokalizowanych na ul. Chemlonskiej w Humennem. Zostały one zgrupowane na prawym brzegu Laborca, za zjazdem z drogi (w kierunku Snina). W skład kompleksu sportowego wchodzi stadion zimowy na 3000 miejsc, kręgielnia, hala sportowa, kryty basen (25 m) i otwarty basen (50 m), stadion piłki nożnej (trybuna, boisko treningowe, sala gimnastyczna). Placówkami tymi administruje Zarząd Obiektów Sportowych i rekreacyjnych w Humennem.

